

שם התלמיד/ה

סיכום חומר הלימודים לבגרות בהיסטוריה
ק"ץ תשע"ח

השיבה לציון-
עלייה התיישבות
ועצמאות

המורה: מיטל שפיטלר-מור

פרק ראשון: היישוב היהודי בארץ ישראל - סוף המאה ה-19 ועד אחרי מהחמת העולם הראשון

א. היישוב הישן

הגדרה: היישוב היהודי שחי בארץ ישראל תחת השלטון העות'מאני (תורכי) עד 1881. בחרו במונח זה בגלל שהיישוב הישן נחשב ליישוב לא מתחדש מבחינת הרעיונות שלו ואורח החיים של האנשים לעומת העולים לא"י מ-1882.

המאפיינים של אנשי היישוב הישן:

- שמירה על אורח חיים דתי
- תלות בכספי החלוקה (תרומות שנאספו מקהילות יהודיות בגולה שתרמו את כספם כדי להיות שותפים במצוות יישוב הארץ)
- חלוקה לשתי עדות עיקריות: ספרדית, ואשכנזית. שתי העדות היו שונות באורחות החיים, בהתארגנות הקהילתית ובדרכי הפרנסה (בהמשך).
- התיישבו בעיקר בארבעת ערי הקודש: ירושלים - כמחצית מבני היישוב הישן, חברון, צפת וטבריה.

מעמדם המשפטי: היהודים הספרדים היו נתיני האימפריה העות'מאנית וקיבלו אוטונומיה (חופש) קהילתית. והיהודים האשכנזים, שלא היו נתינים עות'מאניים היו כפופים להנהגת העדה הספרדית שהוכרה על ידי השלטון העות'מאני.

העדה הספרדית

- **מוצא:** הייתה הגדולה והמשפיעה ביותר ביישוב היהודי עד אמצע המאה ה-19. היא כללה יהודים ממגורשי ספרד וצאצאיהם, יהודים ותיקים ויהודים רבים מתורכיה, ארצות הבלקן, עיראק, כורדיסטן, צפון אפריקה, ותימן.
- **שפה:** בעיקר ערבית או לדינו.
- **הנהגה:** בראש העדה עמד **החכם באשי**: הרב הראשי של כלל היהודים באימפריה העות'מאנית. הוא מונה על ידי השלטונות ותפקידו היה כפול- מצד אחד לייצג את היהודים בפני השלטונות ומצד שני לייצג את השלטונות כלפי היהודים. הוא היה דואג שהיהודים יבצעו את הוראות השלטון וכמו כן היה אחראי על גביית המיסים ועל כל ענייני הדת. בשנת 1841 התמנה חכם באשי נפרד ליהודי ארץ ישראל. המינוי ניתן לרבה של העדה הספרדית בירושלים **הרב אברהם חיים גאגין** ואחריו מונה הרב **יעקב שאול אלישר**. השלטון העות'מאני התייחס לחכם באשי כמנהיגה המוכר של העדה היהודית בארץ ישראל, ספרדים ואשכנזים כאחד. כינויו גם **'הראשון לציון'**. ניגודי האינטרסים שהתברו בעדה עם גידולה, גרמו לכך שהחל משנת 1906 לא נמצא חכם באשי שכהונתו הייתה

מקובלת על כולם, והמשרה למעשה לא אוישה עד ימי השלטון הבריטי, אז הוקמה הרבנות הראשית לארץ ישראל כתחליף למשרה.

- **כלכלה ופרנסה:** רוב בני העדה הספרדית עבדו לפרנסתם וחלקם למדו תורה. הם חילקו את **כספי החלוקה** כך: שליש לתלמידי חכמים, שליש לנזקקים ועניים ושליש למיסים ומוסדות ציבור. אישים מבני העדה היו מעורבים בתחומי הכלכלה והמסחר בירושלים. ידיעת השפה הערבית והכרת אורחות חייהם של הערבים סייעה להם לתפוס עמדות חשובות בכלכלה.

העדה האשכנזית

- **מוצא:** בעיקר מזרח אירופה.
- **שפה:** אידיש.
- **הנהגה:** הקהילה התארגנה במסגרות של 'כולל'-כל משפחה השתייכה לאחד הכוללים בהתאם לעיר/ ארץ ממנה הגיעה. לכל אחד מהכוללים היו מוסדות משלו כבתי כנסת, בתי דין, ישיבות, תלמודי תורה, גמ"ח ועוד. בשנת 1866 נוסד הוועד הכללי שפיקח על כל הכוללים האשכנזים שנקרא "**וועד כל הכוללים**". בין היתר, הוועד נאבק למען עצמאות העדה האשכנזית וצמצום התלות בעדה הספרדית.
- האשכנזים ביקשו ולמנות את מנהיגה הרוחני של העדה וראש בית הדין שלה, **הרב שמואל סלנט**, כחכם באשי אשכנזי. אולם בקשה זו לא נענתה, ומשרת החכם באשי נותרה בידי העדה הספרדית. לעדה האשכנזית לא היה ייצוג משלה כלפי השלטון, והיא הייתה כפופה למרותו של החכם באשי עד לביטולו.
- **כלכלה ופרנסה:** מרבית בני העדה האשכנזית עסקו בלימוד תורה והתפרנסו מכספי החלוקה. הם חילקו את **כספי החלוקה** שווה בשווה לכל נפש.

קהילת יהודי אתיופיה "ביתא ישראל": ניסו לעלות לארץ ישראל כבר במחצית השנייה של המאה ה-19. בתקופה הזו הגיעו לאפריקה נוצרים מאנגליה שניסו לגרום לכל הדתות האחרות להתנצר.

ככל הנראה, הלחץ להתנצר, עורר כמה אלפים מבני העדה לצאת למסע לירושלים. תולדות המסע הועברו במסורות בעל פה מאב לבן. מנהיגו של המסע היה **אבא מהרי**. על המתרחש בארץ ועל הדרכים להגיע אליה הם לא ידעו דבר. הם האמינו כי יזכו בדרכם לעזרה מה', בדומה לבני ישראל במדבר. לא ידוע כמה אנשים השתתפו במסע, או כמה זמן נמשך. המסע יצא מאזור העיר גונדר בשנת 1862 לכיוון ים סוף. חלק מהם פרשו מהמסע באמצע הדרך וחזרו לאתיופיה. חלק מספרים שהגיעו עד ים סוף, אך משלא נבקע הים, הבינו שעליהם לשוב. את שיירת העולים תקפו פגעי טבע. הם סבלו ממחלות, מרעב ומצמא. רבים מהם מתו בדרך, והנותרים שבו לבסוף לביתם. אבא מהרי שרד, וחזר לתפקידו כמנהיג העדה באתיופיה.

תמורות (שינויים) בישוב הישן:

- (1) **בתחום ההתיישבותי:**
- **היציאה מחומות ירושלים העתיקה** – בעקבות גידול ביישוב נוצרה צפיפות במגורי היהודים בתוך החומות, שכר הדירות עלה ותנאי תברואה קשים הובילו למחלות ותמותה. בגלל זה

רצו לבנות בתים מחוץ לחומות העיר העתיקה, אבל זה לא היה פשוט בשל החשש ממעשי שוד והתנכלויות. היוזמה הראשונה להתיישבות יהודית מחוץ לחומות ירושלים שייכת ל**משה מונטיפיורי**¹ שסייע לבנות שכונות מחוץ לחומות.

• **התיישבות חקלאית** – חלק מאנשי היישוב הישן החליטו לעסוק בחקלאות מתוך רצון לקרב את הגאולה, לקיים מצוות התלויות בארץ ולהשתחרר מהתלות בכספי החלוקה. חוסר הניסיון החקלאי, תנאי הארץ הקשים והחוק העות'מאני שאסר מכירת אדמות לנתיני חוץ הכשילו את מרבית היוזמות. ניסיונות אלו משקפים את הרצון של בני היישוב הישן לשנות את אורחות חייהם.

(2) בתחום החינוך:

הקמת בתי ספר המשלבים בתוכנית הלימודים לימודי קודש וחול, הקמת בית ספר לחקלאות "מקווה ישראל"

(3) שינויים נוספים:

התפתחות עיתונות יהודית, הקמת מוסדות בריאות ועוד.

¹ משה מונטיפיורי היה נדבן יהודי אנגלי שפעל רבות למען היהודים ברחבי העולם ובארץ ישראל בפרט. רצונו היה להפוך את אנשי היישוב הישן ליצרנים. הוא ביקר שבע פעמים בארץ במהלך חייו. מבין מפעליו: ייסוד בית אריגה ובית ספר ללימוד מלאכה לבנות בירושלים, הקמת שכונת משכנות שאננים (1860) וטחנת הקמח שבה ורכישת פרדס עבור יהודים סמוך ליפו.

ב.ה"ש"לכ החרז

בשנים 1882—1914 השתנה היישוב היהודי בארץ ישראל בעקבות שתי עליות שנקראות העלייה ראשונה והעלייה השנייה. ליהודים שעלו בעליות אלו היו שאיפות לאומיות ארוכות טווח (רצון להקים מדינה יהודית), והם האמינו כי יצליחו להביא אחריהם עוד רבים מן העם היהודי, ויצליחו לשקם את מצבה של הארץ העזובה ולבנות בה חברה חדשה, שונה מזו שהכירו בגולה וביישוב הישן. היישוב החדש היה אשכנזי באופיו אף שהצטרפו אליו גם יהודים מארצות האסלאם. הבולטים ביניהם היו יהודי תימן.

מה עשו העולים ביישוב החדש?

- הקימו חברה אשר הושתתה על אידיאולוגיות מודרניות של לאומיות(רצון להקים מדינה)
- חיזקו התיישבות עירונית מחוץ לארבע ערי הקודש
- הקימו יישובים חקלאיים יהודיים
- חידשו את השימוש בשפה העברית כשפת דיבור
- פיתחו חינוך לאומי-ציוני
- החלו לקדם את מעמד הנשים.
- חלק מהעולים פעלו כדי לקדם ערכים סוציאליסטים ושיתופיים ולקדם את ערך העבודה העברית, ובמיוחד עבודת הכפיים החקלאית.

העלייה הראשונה (1882-1904):

- מס' עולים: כ, 60,000 איש
- מהיכן עלו? בעיקר מרוסיה, רומניה ותימן

רוב העולים היו דומים לאנשי היישוב הישן:

- שומרי מצוות
- בעלי משפחות
- בעלי הון פרטי
- התיישבו בעיקר בערים.

חלק קטן מהעולים (אך משמעותי מאוד) – נקראו "עולי חיבת ציון"

- חשיבות: מיעוט זה שינה שינוי של ממש את אופי היישוב היהודי בארץ ישראל - החדירו רעיונות לאומיים ומודרניים ליישוב היהודי בארץ ישראל.
- להבדיל מבני היישוב הישן- הם רצו להתפרנס מחקלאות ולא מכספי חלוקה.
- הרחיבו את היישוב היהודי בעיקר בערים ירושלים, יפו וחיפה.

- בסיוע הברון רוטשילד ויק"א, **הקימו צורת התיישבות חקלאית**, שנקראת **המושבה - המושבה** הייתה צורת התיישבות חקלאית שבה כמה משפחות קנו יחד שטחי אדמה סמוכים, חילקו אותה ביניהם, בנו את בתיהם ועיבדו את האדמה. עיבוד האדמה נעשה בידי בני המשפחה בעצמם או בסיוע פועלים שכירים. הקמת המושבות החדשות חיזקה את עבודת האדמה ביישוב היהודי. מושבות אלו הקימו מוסדות הנהגה מקומיים, פיתחו מוסדות חינוך לאומיים, הנהיגו את השפה העברית כשפת התנהלות המושבות וקידמו את מעמדן של הנשים בתחום החינוך.
- **מייסדי המושבות עמדו מול קשיים רבים:**
 1. השלטון העות'מאני אסר עליית יהודים לארץ ישראל ואף אסר בניית בתים במושבות
 2. ערביי הכפרים הרבו להתנפל על שדות המושבות ולפגוע ביבול
 3. בני המושבות היו בדרך כלל חסרי ניסיון בחקלאות, ולכן היו ניסיונות כושלים רבים בתחום זה
 4. כספם של המתיישבים אזל עקב קניית האדמות והמתיישבים מצאו עצמם בעוני קשה
 5. חלקים נרחבים בארץ כוסו בביצות ונפוצה מחלת קדחת הביצות (מלריה), שהפילה חללים רבים.
- **ההתמודדות עם הקשיים במושבות: שהברון רוטשילד²** נענה לבקשות העזרה ותמך כספית במושבות (אחרת הן היו קורסות). למרות הסכומים הרבים שהושקעו במושבות במשך 18 שנות תמיכת הברון, המושבות לא הגיעו לידי עצמאות כלכלית, ולא הפכו לרווחיות. לכן בשנת 1900 החליט הברון רוטשילד להעביר את ניהול המושבות לידי חברת יק"א³
- יק"א הצליחה להעמיד את המושבות על רגליהן.

העלייה השנייה (1904-1914):

- **מס' עולים:** כ-35,000 איש
 - **מהיכן עלו?** רובם מרוסיה וגם מתימן.
- רוב העולים היו זומים לאנשי היישוב הישן והעלייה הראשונה:**
- שומרי מצוות
 - בעלי משפחות
 - בעלי הון פרטי
 - התיישבו בעיקר בערים.

² הברון אברהם בנימין אדמונד ג'יימס דה-רוטשילד (1845—1934) כונה 'הנדיב הידוע' ו'אבי היישוב'. פועלו למען היישוב החדש היה רב.

³ "חברה להתיישבות יהודית". חברה שייסד הברון הירש ב-1891 במטרה לעזור ליהודים נרדפים לעזוב את ארצותיהם ולהתיישב במקומות אחרים על בסיס עבודה

חלק קטן אך בולט מהעולים היו הצעירים הסוציאליסטים:

מאפיינים:

- בעיקר גברים (היו גם נשים, אבל מעט)
- חילונים
- רווקים
- חסרי הון פרטי.

הפועלים והפועלות האמינו בערכי הסוציאליזם. הם רצו שיתופיות ושוויון בכל תחומי החיים. ערך השיתופיות התממש ב (1) **התיישבות שיתופית (הקבוצה)** ו-(2) **בערך החילוניות** - רוב הפועלים הסוציאליסטים גדלו בבתים שומרי מסורת אך עברו תהליך חילון טרם עלייתם.

פעולותיהם למימוש השקפת עולמם:

(1) **כיבוש העבודה** - הם ניהלו מאבק נגד העסקת פועלים ערבים במושבות, והיו בעד עבודה עברית בלבד

(2) **כיבוש השמירה** - נאבקו על שמירה יהודית במושבות. לשם כך, הקימו את ארגון 'בר גיורא', ולאחריו את ארגון 'השומר'

(3) **התיישבות שיתופית** - הם הקימו את הקבוצה שבהמשך נקראה 'קיבוץ' שתואמת את ערך השוויון שבו דגלו. בקבוצה השיתופיות הקיפה את כל תחומי החיים:

- הקבוצות הוקמו על קרקע לאומית. האדמות לא היו שייכות לאדם פרטי, אלא לכלל הקבוצה.

- הכלכלה בקבוצות הייתה שיתופית.

- כל ההחלטות התקבלו באספות חברים על ידי חברי הקבוצה כולם

- אפילו חדר האוכל היה משותף (ובנוסף - מכבסה, בית ילדים ועוד).

(4) **הקמת מפלגות**: המפלגות שימשו גוף מאורגן של החברים בהן, ופעלו כקבוצה גדולה בעלת

כוח ציבורי למען השגת מטרותיהן. במהלך התקופה הוקמו המפלגות "**פועלי ציון**", "**הפועל**

הצעיר", ובהמשך קבוצה נוספת שחבריה לא מצאו עצמם בשתי המפלגות הקיימות:

ה"**בלתי מפלגתיים**". פעילות המפלגות נמשכה גם מאוחר יותר בימי השלטון הבריטי, ואף

לאחר הקמת המדינה. **המפלגות דאגו לכל תחומי החיים של החברים. לדוגמה:**

- כיוונו את חבריהם למקומות עבודה

- הקמת מטבחי פועלים,

- קופת חולים,

- דיור לפועלים.

מבין מנהיגי אותן מפלגות, בני העלייה השנייה, נוכל למצוא רבים שמילאו שנים רבות

לאחר מכן תפקידים בהנהגה של התנועה הציונית ושל מדינת ישראל. בסופו של דבר

התעמעמו ההבדלים בין מפלגות הפועלים, ובתקופת השלטון הבריטי (1930) הן התאחדו

למפלגה אחת: **מפא"י - "מפלגת פועלי ארץ ישראל"**

גלי העלייה מתימן – בעלייה הראשונה והשנייה:

- מס' עולים: כ-5,000
- **תחילת עלייה:** 1881 ומאז המשיכה טיפין טיפין. הגל הראשון של העלייה מתימן נקרא "אעלה בתמר" (1881—1908)
- **גורמים לעלייה:** (1) גזרות חדשות שגזר השלטון נגד יהודים (2) גורם משיחי.
- **יחס לדת:** רובם שומרי מצוות
- **קליטה בארץ:** סבלו קשיים רבים בבואם ארצה יותר מן העולים האחרים:
 1. העדות בארץ לא הכירו בהם.
 2. סבלו מעוני קשה וממצוקת דיור.
- **קהילה סגורה:** הקשיים שמהם סבלו גרמו להם להסתגר בתוך עצמם. דבר זה בא לידי ביטוי ב:
 - (1) שכונות וביישובים שהוקמו ליהודים תימנים בלבד. כך קמו מחנה יהודה בפתח תקווה, נחליאל בחדרה ושכונות נוספות בארץ.
 - (2) מוסדות חינוך משלהם שלימדו במתכונת שבה חינוכו בתימן
 - (3) קופות צדקה משלהם.
 - (4) לא שינו את לבושם המסורתי, דבר שהבליט את ייחודם ואת העובדה שלא התערבבו עם העדות האחרות.

ג. בין מסורת לחיזוי -

בארץ ישראל התפתחו שתי קבוצות- יישוב ישן ויישוב חדש. רוב היישוב הישן היה דתי ושומר מצוות, וביישוב החדש חלה התרחקות מהדת, ובמקום ללמוד תורה, עסקו בחקלאות.

בין הקבוצות היו הרבה ויכוחים בכל מיני נושאים. לדוגמה:

1. הצביון הדתי של היישוב:

היישוב הישן בארץ ישראל היה שומר מצוות באדיקות. גם עולי העלייה הראשונה היו דתיים ברובם הגדול. עם הזמן, היישוב החדש הפך להיות יותר חילוני בגלל מערכת החינוך שהעבירה מסרים חילוניים, ובגלל תרבות חילונית שהביאו איתם חלק מעולי העלייה השנייה. דוגמאות:

○ פולמוס (ויכוח) השמיטה (1888-1889)

שנת 1889 היתה אמורה להיות שנת שמיטה ולכן עלתה השאלה כיצד יש לנהוג בעבודת האדמה בשנה זו.

לפי התורה: לא מעבדים את האדמה בשנת שמיטה. מצוות השמיטה היא מצווה התלויה בארץ, ולכן היא מתקיימת רק בעת ישיבת עם ישראל בארץ.

למה הנושא הזה עלה פתאום? עד אז במשך מאות שנים, כמעט לא היו בארץ יהודים עובדי אדמה. עכשיו, כשהמושבות החדשות התפרנסו בעיקר מחקלאות, חששו שהשבתת החקלאות תביא לפירוק המושבות כי האיכרים ישארו ללא פרנסה במשך שנתיים, בשנת השמיטה ובשנה שאחריה כי לא יוכלו לזרוע לקראתה.

הצעה לפתרון: הרב שמואל מוהליבר הציע רעיון שנקרא "היתר מכירה": עריכת הסכם של מכירת הקרקע לגויים למשך שנת השמיטה בדומה למכירת חמץ, מה שיאפשר לעבד את הקרקע, כי מצוות השמיטה מוטלת רק על קרקע השייכת ליהודי. הנימוק שלו היה: בגלל שרוב ישראל עדיין לא נמצאים על אדמתם, שמיטה היא מצווה מדרבנן.

בעד ונגד היתר המכירה:

בעד:

○ **הברון רוטשילד:** רצה שלא תיפסק העבודה בשנת השמיטה כי השקיע הרבה כסף במושבות, ולא רצה שההשקעה תרד לטימיון. דרש מהאיכרים בחסותו לעבד את האדמה עפ"י ההיתר ואיים שישלול את התמיכה הכספית מאיכר שישוב בשנת השמיטה.

○ **הרבנים הספרדים של היישוב הישן:** תמכו בהיתר

○ הויכוח בכלל לא הלכתי אלא נובע בגלל שחששו לביטול כספי החלוקה

נגד:

○ שמיטה בזמן זה היא מדאוריתא ולכן המכירה לא יכולה לבטל את קדושת הקרקע

- ערכה של ההתיישבות בה לה מתוך שמירת המצוות התלויות בארץ, ולכן אי אפשר לקיים את ההתיישבות ע"י ביטול המצווה.
- **הרבנים האשכנזים של היישוב הישן:** התנגדו להיתר, והקימו קרן שתתמוך במתיישבים שישמרו את השמיטה
- **טענה שהיתה בעילום שם:** המושבות אינן בסכנת רעב, גם אם ישמרו את השמיטה

תוצאה:

רוב המושבות נהגו עפ"י ההיתר. מי שניסה לשמור שמיטה בסוף נכנע ללחץ. החריגים שכן שמרו שמיטה היו המושבה גדרה- שמי שמימן אותן היה פינס ולא רוטשילד, והמושבה מזכרת בתיה שבסוף איבדה את תמיכת הברון רוטשילד בגלל זה.

○ ניסיונות לקירוב חילונים- מסע הרבנים למחלפות

תהליך החילון החל בארץ עוד בתקופת העלייה הראשונה. במהלך העלייה השנייה זה התגבר ורבים התנגדו לאורח חיים דתי. ההווייה החילונית הפכה למקובלת ביישוב החדש, מה שיצר ריחוק בין היישוב הישן לחדש.

הרב קוק היה שונה מרוב הרבנים ביישוב הישן. הוא דווקא רצה לתמוך ביישוב החדש והתאמץ דווקא לקרב לבבות אל הדת במושבות בסביבתו.

1913- יזם מסע רבנים למושבות ולחוות ההכשרה בגליל. לבקשתו הצטרפו אליו רבנים נוספים (8), ביניהם גם כאלה שהתנגדו לציונות. במהלך המסע ביקרו ב-26 יישובים בצפון הארץ.

מטרת המסע: (1) לחזק את שמירת המצוות במושבות ובקיבוצים

(2) להפחית את העוינות בין היישוב הישן לחדש ע"י מפגש ישיר בין הרבנים למתיישבים.

איך קיבלו האיכרים את הרבנים?

- (1) האיכרים והפועלים שמחו על בואם של הרבנים וקיבלו את פניהם בכבוד
- (2) במהלך הביקור במושבות ביקשו מהרבנים שידאגו לשלוח להם משגיחי כשרות ומורים שיקרבו את הילדים לתורה
- (3) במושבה זכרון יעקב שינו את מבנה בית הכנסת שלא יהיה כמו של הרפורמים

תוצאות:

1. המסע הוביל לקירוב לבבות בין רבני היישוב הישן לאנשי היישוב החדש, אך את שמירת המצוות ביישובים הוא לא הצליח לשנות.
2. אח"כ היו מסעות נוספים של הרב קוק, אבל היישוב הישן והחדש המשיכו להתרחק. הפועלים המשיכו להיות חילונים וההתיישבות היהודית בארץ הלכה והתרחקה מהדת.

2. סל"ו"ת השפה - תח"ת השפה העברית:

השפה העברית היא שפה עתיקה. לא דיברו בה שנים רבות, ולא היה אוצר מילים מספיק. היישוב החדש ובראש **אליעזר בן יהודה** נלחם על השימוש בעברית בחיי היומיום כדי להשיב את העברית להיות השפה המדוברת בארץ ישראל.

- **לשון הדיבור של היישוב הישן:** שפת התפילה והכתיבה התורנית היו תמיד עברית, אבל שפת היומיום היתה השפה שבה דיברו במדינות המוצא בגלות. למשל: אשכנזים דיברו יידיש, מזרחים לדינו, ויוצאי עיראק ותימן בערבית.
- **תפקיד השפה העברית בארץ:** מעבר לשימושי קודש, גם להיות שפה מקשרת בין העדות השונות. כולם שלטו בה במידה מסויימת בגלל התפילה.
- **אליעזר בן יהודה ותח"ת השפה:** כבר בימי תנועת ההשכלה באירופה, במאות 18-19 היו סופרים שפעלו לחידוש הכתיבה הספרותית בעברית. הוציאו ספרים ועיתונים בעברית ובכך תרמו להשבת השפה העברית כשפה שימושית ולא רק בתפילה. אחד מהמרכזיים היה **אליעזר בן יהודה**. יחד עם יחיאל מיכל פינס, הקימו את ועד הלשון העברית ב1890 ועסקו בחידוש מילים וכלי דקדוק. אליעזר בן יהודה שם לו למטרה להפוך את השפה העברית לשפה מרכזית בקהילה היהודית. בבית שלו דיברו רק עברית. בעיתונים שהוציא הטיף לדבר בשפה העברית ואף הנהיג שיטת לימוד של עברית בבתי הספר של כ"ח. **תרומתו החשובה ביותר:** כתיבת מילון עברי חדש. הוא פירש במילון מילים מהתפילות, וגם המציא מילים חדשות שלא היו קיימות בספרי הקודש.
- **ייחס היישוב הישן והחדש לרעיונותיו של אליעזר בן יהודה:**
 - **ישוב ישן:** **אליעזר בן יהודה היה חילוני** ולכן האשכנזים ביישוב הישן ביקרו אותו ולא קיבלו את רעיונותיו.
 - **יישוב חדש:** גם ביישוב החדש לא כולם הסכימו עם הרעיון של שימוש יומיומי בשפה העברית והמשיכו לדבר בשפת ארצות המוצא שלהם. בסופו של דבר הם תמכו ברעיון כפי שנראה בהמשך.
 - **למרות זאת:** העברית הפכה לשפה מדוברת במושבות בגלל מערכת החינוך כי מורים וגננות לימדו בעברית וכך גרמו לילדים ללמוד ולדבר עברית. המורים היו חייבים לכתוב בעצמם ספרים בעברית כי לא היו ספרים כאלה לפני כן.
- **מלחמת השפות ב1913:**
 - **הטכניון בחיפה:** רצו להקים את **הטכניון** (בחיפה, מוסד אקדמי עברי ראשון ללימודים טכנולוגיים- היום אחד המובילים בעולם). שני גופים רצו להקים אותו: ההסתדרות הציונית וחברה "עזרה".
נציגי ההסתדרות: רצו שעברית תהיה שפת ההוראה
נציגי חברת "עזרה": סרבו בטענה שלא ניתן ללמד מדעים בעברית בגלל שאין אוצר מילים מדעי בעברית.
 - **תוצאה:** דרישת נציגי ההסתדרות לא התקבלה והם התפטרו.
 - **בית מדרש למורים (בירושלים):** רצו הוראה בעברית במקום גרמנית. ההנהלה דחתה את תביעתם והמורים והתלמידים התחילו לשבות.

תוצאת מלחמת השפות:

- קמה בארץ מערכת חינוך עצמאית שאינה נתמכת ע"י חברה זרה.
- העברית הפכה לשפה השלטת במערכת החינוך
- הסתדרות המורים הארצישראלית תפסה מקום מרכזי בתחום החינוך.

משמעות:

- זה היה המאבק המאורגן הראשון שיישוב החדש התגייס אליו
- המאבק הוכרע בניצחון מרשים לטובת השפה העברית
- מלחמת השפות הגבירה את הכח של היישוב החדש.

3. היילוב היהודי במסגרת מלחמת העולם הראשונה המנדט הבריטי

1. הצהרת בלפור

ההתקשרות הציונית עם בריטניה והצהרת בלפור:

במהלך מלחמת העולם הראשונה (1914-1918), אישים בולטים כמו **זאב ז'בוטינסקי** עשו מאמצים להתקרב לבריטניה.

הסיבה: הם האמינו שבריטניה תנצח במלחמה.

מה עשו?

1. הקימו את **הגדודים העבריים**: גדודים של יהודים מתנדבים מרחבי העולם שהצטרפו לצבא הבריטי למען כיבוש א"י מידי העות'מאנים כי חשבו שבאופן זה יוכלו לדרוש את ארץ ישראל מהמדינות המנצחות בזכות ולא בחסד כי הקריבו את עצמם למען ארץ ישראל:

- **הקימו גדוד של נהגי פרדות:** שנלחם באחת המערכות הקשות של מלחמת העולם הראשונה

- **הקימו 3 גדודי קלעים:** אשר חלקם השתתפו בכיבוש א"י מידי העות'מאנים

2. מנהיגים ציונים שהתגוררו בבריטניה ובראשם **חיים ויצמן** ניסו לשכנע את הבריטים לתמוך פומבית (באופן גלוי) במטרותיה של התנועה הציונית ולהכיר בזכותם של היהודים על א"י.

תוצאה: המאמצים הצליחו וכך, תוך כדי המלחמה ב-2.11.1917 שר החוץ של בריטניה **לורד ארתור גיימס בלפור** מכתב לראש התנועה הציונית בבריטניה - **לורד רוטשילד** מכתב שנקרא **הצהרת בלפור**.

הצהרת בלפור קובעת:

1. בריטניה תתמוך ותפעל להקמת בית לאומי לעם היהודי בא"י
2. בתנאי שלא יפגעו הזכויות האזרחיות והדתיות של העדות הלא יהודיות.

חשיבות הצהרת בלפור:

1. זו היתה הפעם הראשונה שמעצמה (מדינה גדולה וחזקה) הסכימה לתמוך במימוש הרעיון הציוני.
2. יש בהצהרה - הצהרת כוונות, אבל היא מאוד מעורפלת
3. זה אינו מסמך מדיני משפטי! זה מכתב שנשלח משר החוץ לאדם פרטי = רוטשילד, ולא לתנועה הציונית.

שימו לב! בהצהרה כתוב "בית לאומי" ולא "מדינה" (זו היתה הצעה של ויצמן). הסיבות:

1. כדי להקל על הבריטים במתן הצהרה
2. כדי למנוע התנגדות של השלטון העות'מאני
3. היהודים נמנעו מלדרוש מדינה בשלב זה כי ידעו שבריטניה לא תסכים לוותר על אי"י
4. חשבו שהאוכלוסייה היהודית בארץ מעטה מידי והתשתית החומרית והכלכלית לא מפותחת מספיק כדי להקים מדינה יציבה.
5. חשבו שבזכות הצהרת בלפור יותר יהודים יעלו לארץ יחסית בתקופה קצרה ותחזק את היישוב היהודי.

מדוע הבריטים נתנו את הצהרת בלפור?

1. בריטניה קיוותה לחזק את האחיזה שלה בארץ ישראל שנמצאת במיזרח אסטרטגי במעבר בין אסיה לאפריקה. בריטניה חשבה שההצהרה תעזור לה לקבל את הסכמת המעצמות על שליטה בא"י.
2. בריטניה רצתה לקבל את תמיכתם של יהודי ארה"ב בכניסתם של מדינתם למלח"ע הראשונה וחשבה שההצהרה תרכוש את ליבם.
3. בלפור, ורה"מ של בריטניה לויד ג'ורג' האמינו באמונה דתית בשיבת ציון ואהדו את התנועה הציונית.
4. בלפור חשב שלעולם יש חוב מוסרי כלפי היהודים ולכן צריך לשים קץ לרדיפת היהודים ולסייע לעם היהודי להקים מדינה משלו.

2. המנדט הבריטי על ארץ ישראל

ב-1919 לאחר שהסתיימה מלחמת העולם הראשונה, התייקמה ועידת שלום. מטרות:

1. לקבוע הסדרים בין מדינות, כדי למנוע מלחמות דומות בעתיד
2. לשרטט מפה חדשה של מדינות העולם, שבה יינתנו לכל מיני מיעוטים זכויות. מול הוועדה הזו הופיעו גם יהודים וערבים.
3. הוועדה הזו קבעה איזה מושבות ינוהלו ע"י המדינות המנצחות בשיטת המנדטים.

מנדט: שלטון זמני של מעצמה מסויימת על אזור מסויים. בזמן המנדט, המעצמה תפתח אותו ותכשיר את התושבים להפוך בעתיד למדינה עצמאית. שיטת המנדטים נועדה לתת מענה שהוא לא ניצול, אלא סיוע לעמים שאינם מסוגלים לשלוט בעצמם.

המנדט על ארץ ישראל: בריטניה קיבלה מנדט (את הזכות לשלוט) על ארץ ישראל באופן רשמי בשנת 1922. לפי כתב המנדט, הייעוד של המנדט הבריטי היה להגשמת הצהרת בלפור- לטובת ייסוד בית לאומי לעם היהודי בא"י. ככה זכתה הצהרת בלפור להכרה בינלאומית.

פרק שני: האלויות הערבית במלחמת התיכון ובארץ ישראל - סוף המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20

הגורמים להתחלקות ליהודים ולערבים בארץ ישראל
בתקופת השלטון הבריטי:

1. קיום מרכיבי ליהודים בקרב ערביי ארץ ישראל לפני למלחמת העולם הראשונה:

עד סוף מלחמת העולם הראשונה ערביי ארץ ישראל לא ממש התייחסו לארץ ישראל כמסגרת ייחודית. עם זאת, בסוף המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20 התגבשו מאפיינים מיוחדים לארץ, וחלק מערביי ישראל החלו לקרוא לה **פלסטיין** - בעיקר בהתייחס לירושלים וסביבותיה.

מסגרות הזרות של ערביי ישראל (חלק יותר משמעותיות וחלק פחות):

- **זהויות דתיות:** רוב ערביי ארץ ישראל **מוסלמים**. דת האסלאם רואה בכל מאמיניה כמשתייכים לאומה אחת, בלי התייחסות לגבולות טריטוריאליים, ולכן כמאמיני הדת, לא ראו עצמם כבעלי זהות ייחודית אלא חלק מבני אותה דת.
- **זהות עות'מאנית:** רוב תושבי המזרח התיכון היו חלק מהאימפריה העות'מאנית. גם ערביי ארץ ישראל, ראו עצמם עות'מאנים אבל זה היה מרכיב טכני בלבד.
- **זהות ערבית:** חלק קטן מערביי ישראל, בעיקר הנוצרים, רצו להשתחרר מהשלטון העות'מאני ולהקים מדינה שהמשותף לה הוא הלאום הערבי ולא הדת המוסלמית. גם הם לא התייחסו דווקא לארץ ישראל. המדינה מבחינתם היתה צריכה להיות כלל ערבית וכלל אזרית.
- **זהויות משפחתיות:** משפחות ארצישראליות החזיקו בעמדות מפתח בכל תחומי החיים. הבולטות מביניהן היו משפחת אל-חוסייני ואל-נשאבי הירושלמיות. תחת השלטון העות'מאני, היתה להם הרבה השפעה על כל מה שקרה באזור הארץ, היה להם הרבה מאוד כח. היו להם משרות בכירות בתחום הדת כמו שופטים (קאדי), פוסקי הלכה (מופתי), ומנהלי נכסי מסגדים. בגלל ההשפעה שלהם על הציבור השלטון העות'מאני השתמש בהם כהנהגה מקומית והעביר דרכם מסרים לאוכלוסייה המקומית. כשהשלטון העות'מאני נחלש, הכח של המשפחות דווקא התגבר. ממחזיקי תפקידים בתחום הדת, ראשי המשפחות התחילו להחזיק גם בתפקידים ציבוריים כמו ראשי עיריות. למשל: כשהחל המנדט הבריטי מונה חאגי אמין אל חוסייני למופתי של ירושלים, וראעיב נשאבי לראש עיריית ירושלים. משפחות אלו הובילו לאורך כל שנות המנדט את המאבק הלאומי הפלסטיני. **הזהות המשפחתית היא הזהות הכי משמעותית מכל יתר הזהויות.**

○ **זהויות אזוריות - "סוריה הגדולה":** ארץ ישראל היתה חלק ממחוז דמשק שכלל את סוריה, לבנון, ירדן וישראל של ימינו. ערבים תושבי הארץ ראו עצמם חלק ממחוז זה שכונה סוריה הגדולה. התפיסה שלהם היתה שצריך להקים מדינה ערבית על כל שטחי סוריה הגדולה ולרעיון זה הצטרפו ערביי ארץ ישראל. כלומר, ערביי הארץ ראו עצמם כחלק ממרחב סוריה, ולא כבני ארץ העומדת בפני עצמה.

השינוי לאחר מלחמת העולם הראשונה: הערבים שתמכו בבריטים רצו לקיים את רעיון סוריה הגדולה. הבריטים הובילו את הרעיון הזה והציבו את **פייצל** כמנהיג מדינה זו. בתקופה זו ראו ערביי ארץ ישראל עצמם כתושבי דרום סוריה וחלק מאותה מדינה. נוסף לכך, ערביי ישראל האמינו שזו הדרך היחידה לבטל את ההבטחה שניתנה ליהודים בהצהרת בלפור, להקים בית לאומי יהודי בא"י.

2. קביעת גבולות ארץ ישראל עם תום מלחמת העולם הראשונה

מכיבוש א"י בסוף 1917 ועד הקמת מדינת ישראל ב-1948 שלטה בריטניה על א"י במסגרת המנדט. בניגוד למה שהיה באימפריה העות'מאנית, תחת שלטון בריטי הפכה א"י ליחידה עצמאית שבירתה ירושלים.

הגבולות של א"י נקבעו בכמה שלבים שהחלו עוד לפני מלחמת העולם הראשונה:

- **הגבול הדרום מערבי:** הגבול עם מצרים, נקבע בשנת 1906, ונשאר כך בשינויים קלים עד היום.
- **הגבול הצפוני** (היום גבול ישראל לבנון סוריה נקבע בהסכם סודי בין בריטניה לצרפת. כשהיהודים והערבים גילו עליו, ההנהלה הציונית דרשה לבטל אותו בטענה שלא יכול להיות שינתקו את הגליל העליון שהיתה בו התיישבות יהודית, משאר חלקי הארץ. בשלב זה היו מאבקים בין היהודים לערבים על כל מיני ישובים בצפון, ביניהם פרשה מפורסמת שנקראת פרשת תל חי. היו 4 ישובים שנלחמו על כך שיהיו תחת שליטה בריטית, ביניהם הישוב תל חי. היהודים ניסו להגן על אדמתם, ובראשם עמד המפקד יוסף טרומפלדור. היהודים ניסו להגן על הישובים אבל לא ממש הצליחו ויוסף טרומפלדור מת בקרב מילותיו האחרונות "טוב למות בעד ארצנו". המאבקים האלו הוכיחו לבריטים שהיהודים נחושים להגן על כל יישוב יהודי. בעקבות פרשת תל חי, היהודים דרשו מהבריטים להכליל את שטח היישובים הצפוניים בתוך גבולות הארץ, ובשנת 1921 הבריטים הסכימו לזה ושינוי את קו הגבול שנקבע סופית ב-1924 ונשאר כך עד היום.

משמעות: הפיכת ארץ ישראל ליחידה עצמאית החלישה עוד יותר את הקשר לסוריה הגדולה ויצרה את הבסיס להתחזקות זהות לאומית ערבית בא"י.

3. זיטמות פאלט הלהות של הערבים בארץ ישראל עם תום המלחמה: "פלסטין" או "סוריה הגדולה"

בשנים הראשונות של המנדט הבריטי, ערביי ישראל התלבטו בשאלת הזהות שלהם:

מצד אחד: הם ראו עצמם חלק ממדינה ערבית גדולה, שסוריה במרכזה (חזון סוריה הגדולה)

מצד שני: לא הצליחו להקים את סוריה הגדולה וגם ארץ ישראל הפכה ליחידה עצמאית, אז זה גרם להם לגיבוש זהות לאומית מקומית, כלומר, מחשבה שהם עם בפני עצמו שצריך לשלוט על עצמו בא"י.

מה קרה בסוף?

ועידת סן רמו:

- ב-1920 הכריז חבר הלאומים על מנדט בריטי בא"י, ועל מנדט צרפתי בסוריה. בגלל זה רעיון סוריה הגדולה התחיל לרדת מהפרק.
- ועידת סן רמו החליטה שהמנדט הבריטי צריך להוציא לפועל את הצהרת בלפור- כלומר- לעזור לייסד בית לאומי לעם היהודי בא"י.

התוצאות של ועידת סן רמו:

- בגלל שהצרפתים התחילו לשלוט בסוריה וגירשו את פייצל שניסה להקים של את סוריה הגדולה, הערבים התייאשו מרעיון "סוריה הגדולה" והאחדות הכלל ערבית.
- ברגע שא"י הופרדה מסוריה, נעלם הגורם שיכל לספק לערביי ישראל כסף ונשק
- לאחר כמה חודשים כונסה בחיפה הוועידה הפלסטינית השלישית (הראשונה והשנייה נערכו בסוריה בתקופת שלטונו של פייצל) ואז החליטו על ניתוק מהקשר לסוריה, וריכוז כל המאבק נגד הציונים בא"י, וגם תביעה לממשל ערבי עצמאי בא"י. באותה שנה (1920) הוקם הוועד הפועל הערבי.

הוועד הפועל הערבי (1920-1934): היה אחד הגופים הפוליטיים שייצגו את הערבים בארץ ישראל בתקופת המנדט הבריטי. הוא הוביל את ההתנגדות להקמת בית לאומי ליהודים, דגל במאבק חוקי ולא אליים שכלל כתיבת עצומות, משלחות לוועידות שלום, וניסיון להשפיע על דעת הקהל הערבית דרך עיתונות וכינוסים.

לסיכום:

עד תחילת המנדט הבריטי: הזהות של ערביי ישראל היתה שבטית-משפחתית, אתנית וכלל ערבית.

מתחילת המנדט: הזהות של ערביי ישראל היתה שבטית-משפחתית, אתנית וכלל ערבית, ועד 1920 גם זהות מדינית סורית.

בין 1920-1934- הזהות של ערביי ישראל היתה שבטית-משפחתית, אתנית, ומבחינה מדינית יחידה לאומית ערבית תחת מנדט בריטי.

4. הקמת בית לאומי יהודי בארץ ישראל:

- אישור כתב המנדט על ארץ ישראל בידי חבר הלאומים ב1922, וההכרזה כי הבריטים יפעלו להקמת בית לאומי ליהודים בא"י, גרמו לערבים לחשוש שהם עומדים לאבד את א"י.
- העברים חששו שמיליוני יהודים יעלו לארץ ישראל ויציפו אותה ואז הערבים יהפכו להיות מיעוט ולא רוב, ובסוף שהיהודים יגרשו את הערבים
- עברים התקוממו על כך שהבריטים נתנו עדיפות ליהודים שהיו מיעוט, ולא להם שהיו הרוב.

ככל שגברו העלייה, ההתיישבות והתארגנות המוסדות, הלכו הערבים והקצינו בהצהרות שלהם על כך שארץ ישראל היא ארצם ושהם ישבו בה הרבה לפני שהיהודים באו.

במילים אחרות- אחד הגורמים להתעוררות הלאומיות הערבית (הרצון שלהם שתהיה להם מדינה, והמחשבה שהם עם), הוא ההתנגדות למפעל הציוני + השפה והתרבות הערבית.

פרק שלישי: התפתחות הבית הלאומי היהודי בארץ ישראל

חלק א: מוסדות היישוב היהודי בארץ ישראל - הגוש הדתי

הגוש הדתי ייצג את שומרי המצוות ביישוב היהודי בארץ. הוא שאף שהיישוב היהודי יבנה על יסודות התורה, ושהמדינה העתידית תהיה יהודית באופייה כחלק מגאולת ישראל. גם בתוך הגוש הדתי היו כל מיני מחלוקות על הדרך הנכונה לבניית הארץ ועל היחס הנכון אל הבריטים ואל הערבים. הגוש הדתי כלל גם דתיים ציונים וגם לא ציונים.

• מפלגת "המזרח":

גורם להקמה: היה חשש שהרוב החילוני בתנועה הציונית יקבע את אופי החינוך בארץ ישראל שתקום (חינוך חילוני מודרני), וגם את התרבות. חברי מפלגת המזרחי רצו להשפיע על כך ולהדגיש את התרבות והמסורת הדתית יהודית.

שנת הקמה: 1902

מייסד: הרב יצחק יעקב ריינס

השקפה כלכלית: קפיטליסטים (בעד רכוש פרטי, שוק תחרותי ועוד)

השקפה דתית: בעד תרבות תורנית ואופי יהודי ככל האפשר למדינה העתידית

התיישבות: עירונית בעיקר

רעיונות מרכזיים (מתוך "קול קורא" של המזרחי):

1. צריך לעלות לישראל – כדי שאומה היהודית תוכל להתקיים במלוא כוחה
2. העלייה לא"י תמנע את ההתבוללות שקיימת בגולה
3. ציון ותורה- שתי קדושות המשלימות זו את זו.
4. שמירת מצוות בארץ ישראל מבטיחה את קיום האומה

סיסמא: "ארץ ישראל, לעם ישראל, על פי תורת ישראל"

• מפלגת "הפועל המזרחי"

שנת הקמה: 1922

מייסד: שמואל חיים לנדוי (שח"ל), ור' ישעיה שפירא

השקפה כלכלית: סוציאליסטים (בעד שוויון, שיתופיות)

השקפה דתית: תורה ועבודה- שילוב בין עבודת אדמה + לימוד תורה. כלומר, העבודה מגשימה את התורה ויוצרת חיים על פיה.

התיישבות: מושב, קיבוץ (דתי כמובן...)

רעיונות מרכזיים:

1. שילוב תורה ועבודה כערך מרכזי
2. צדק ושוויון חברתי וכלכלי
3. החייאת היהדות המקורית עפ"י ערכי התורה והנביאים

הסיבה להקמת מפלגת "הפועל המזרחי":

- הפועלים הדתיים התקשו להשתלב בתנועת "המזרחי" (מפני שהיתה תנועה בורגנית-עירונית), והם רצו להיות חקלאים ולהקים התיישבות שיתופית כמו קיבוץ או מושב.

+

- מצד שני- לא יכלו להשתלב ב"הסתדרות העובדים" בגלל ששם התנכרו לכל מה שקשור לדת.

=

- לכן החליטו להקים ארגון עצמאי שישלב את היסוד הדתי- לאומי עם הרעיון הסוציאליסטי.

רעיון "המרד הקדוש" של הרב שמואל חיים לנדאו:

רעיון המרד הקדוש הוא יציאה נגד הסדר הדתי המסורתי שאפיין את חיי היהודים בגולה- גם נגד עולם הישיבות (שמאמינים בתורה, אבל לא מאמינים בתורה ועבודה בארץ ישראל), וגם נגד היהודים שהתרחקו מהתורה ועסקו בגולה במקצועות לא יצרניים כמו מסחר תיווך וכו', ואלו שזלזלו בעבודת כפיים. הרב שח"ל קרא לסדר חברתי חדש בא"י, תוך שימת דגש על חברה עובדת עבודת כפיים ועבודת אדמה עפ"י רוח התורה וערכיה, מתוך הזדהות עם אבות האומה שהיו עובדי אדמה (מאברהם אבינו ועד תקופת המשנה).

חלק ב: העלייה לארץ והתיישבות בה

1. הקמת תנועת "החלוץ" וההכשרות להגשמת ערי הציונות

חלוץ = פורץ דרך, סולל דרך חדשה לבאים אחריו.

התנועה הציונית ראתה בחלוץ אדם הרוותם את כל כולו לטובת בניין הארץ.

מחלוקת בין המחנה הפועלי לאזרחי בשאלה מי ראוי להיקרא חלוץ:

- **מחנה הפועלים:** רק מי שמקים יישובים שיתופיים וחקלאיים ראוי להיקרא חלוץ
- **מחנה אזרחי:** כל מי שתורם באופן כלשהו לבניין הארץ הוא חלוץ, גם אם הוא העדיף לגור בעיר או שהעדיף לעשוק במסחר ותעשייה ולא בחקלאות.

תנועת החלוץ:

- מתי הוקמה? 1917.
- איפה? רוסיה
- ע"י מי? צעירים
- מטרה: לסלול את הדרך להתיישבות ועלייה בא"י.

ארגון החלוץ מנה עשרות אלפי חברים ברחבי אירופה. הם הקימו חוות הכשרה רבות בכל מיני מדינות שבהן התכוננו החברים לקראת העלייה. למשל: העולים בעלייה השלישית הגיעו לארץ לאחר שעברו הכשרה שכללה לימוד מקצוע החקלאות, היסטוריה יהודית ועברית, וחיו יחד באווירה של קבוצה שיתופית.

2. החלוץ הדתי: הפועל המזרחי והקיבוץ הדתי:

בעלייה הרביעית עלתה קבוצה של חלוצים דתיים מגרמניה, האידיאולוגיה שלהם היתה כמו של "הפועל המזרחי". הם הקימו בגרמניה את **ברית חלוצים דתיים (בח"ד)**. ארגון זה הקים חוות הכשרה עבור הנוער הציוני-דתי שיעלה לא"י. ב-1939 נוסד ע"י חברי קבוצה זו ארגון "**הקיבוץ הדתי**", שמטרתו היתה לדאוג ליישובם של החלוצים הדתיים בארץ.

3. ההכשרות החלוציות בארצות האיסלאם

בארצות האיסלאם כמעט שלא היו הכשרות חלוציות בתקופה שבין שתי מלחמות העולם מכמה סיבות:

1. לא היה בסיס חזק לתנועה הציונית במדינות אלו
2. מתח עם האוכלוסייה המוסלמית בעקבות הסכסוך עם ערביי ארץ ישראל

יוצאת דופן: מצריים. שם הוקמו כמה הכשרות חלוציות בשנות השלושים בקהיר ובאלכסנדריה. הקרבה שלה לא"י אפשרה לשליחי ההתיישבות העובדת ביישוב להגיע אליה ולגייס נערים יהודים להכשרה ציונית.

חלק ג: העימות הערבי יהודי עם מלחמת העולם השנייה

בפרק זה נלמד על תגובתם של הערבים להתפתחות היישוב היהודי, ועל ההשפעה של פעולותיהם על המדיניות הבריטית כלפי רעיון הקמת מדינה יהודית עד מלחמת העולם השנייה.

1. המרד הערבי (מאורעות תרצ"א-תרצ"ט 1936-1939)

המרד הערבי הוא **ביטוי לעימות בין היהודים לערבים בארץ ישראל** בתקופה שלפני מלחמת העולם השנייה. לאחר תקופה של שגשוג ופריחה של היישוב היהודי, היתה תקופה של 3 שנים שבהן היו מאורעות אלימים של ערבים כלפי יהודים, כשהמטרה של הערבים היתה לחסל את היישוב היהודי ולסלק את הבריטים מארץ ישראל.

גורמים למרד:

- 1. הערבים ראו איך רעיון המדינה היהודית מתחיל להתממש:** בשנת 1935 (תקופת העלייה החמישית) היה שיא של עולים - 66,000 איש, והיישוב היהודי הגיע ל-400,000 איש שהיו כ-30% מהאוכלוסייה בארץ. הערבים ראו שהבריטים עוזרים ליהודים במקום להם ולכן החריפו את ההתנגדות שלהם.
- 2. עצמאות מדינות ערביות אחרות:** הערבים ראו איך מדינות ערביות אחרות מקבלות עצמאות מה שחזק את התקווה שלהם לקבל מדינה עצמאית משלהם בארץ ישראל.
- 3. התחזקות גרמניה הנאצית:** גרמניה הנאצית התחזקה ולעומתה בריטניה נראתה חסרת אונים. הערבים חשבו שאם יצטרפו לגרמניה, יצליחו להתגבר על הבריטים. הבריטים חששו מכך כי ידעו שהיהודים לעולם לא יוכלו לשתף פעולה עם גרמניה ולכן ניסו לפייס את הערבים כדי שישארו בצד הבריטי.
- 4. הקמת מועצה מחוקקת בארץ ישראל:** הבריטים רצו להקים מועצה מחוקקת בארץ ישראל, שהרכב שלה יקבע עפ"י הרכב האוכלוסייה, כלומר - אם 30% יהודים בארץ, אז 30% נציגים יהודים במועצה. לערבים היה אמור להיות רוב גדול. התנועה הציונית התנגדה, ולכן זה לא קרה בסוף. כתוצאה מכך, ערביי ישראל חשבו שיוכלו להשיג את מבוקשם רק בדרכים אלימות.

מאפיינים:

- 1. שביתה כללית של הערבים:** הערבים שבתו ובכך ניסו למוטט את המשק היהודי המתפתח. הוועד הערבי העליון ובראשו חאגי אמין אל חוסייני, דרש מהסוחרים מהחקלאים ומבעלי המלאכה לא למכור ליהודים, מהפועלים הערבים לא לעבוד אצל יהודים.
- 2. פעולות הרג וטרור נגד יהודים ובריטים:** נגד היהודים והבריטים. ירו על יהודים בכבישים, התקיפו יישובים יהודים, רצחו ושדדו יהודים, העלו באש שדות ורכוש של יהודים.
- 3. מרד מאורגן:** כנופיות הפורעים פעלו בארגון וסדר כאשר לצידם חיילים מעיראק.

תגובת הבריטים:

1. שלחו לארץ הרבה חיילים
2. הטילו מעצרים והוציאו להורג את המתפרעים
3. ניסו להציע לערבים כל מיני הצעות כדי להרגיע אותם

2. המציאות הבריטית כלפי הבית הלאומי היהודי בעקבות הע'מלות הערבי-יהודי

• הנסיגה מההתחייבות לבית הלאומי

המנדט הבריטי החל בתקווה גדולה ליהודים. הצהרת בלפור (1917) וכתב המנדט (1922) הבטיחו שהבריטים יפעלו למען הקמת בית לאומי ליהודים בארץ ישראל. אבל, כשהתחיל המנדט, המצב נהיה מורכב יותר ממה שהבריטים ציפו. הערבים התנגדו מאוד להקמת בית לאומי יהודי ופעלו באלימות והפעילו לחצים על הבריטים לשנות את ההחלטה שלהם. עם כל גל אלימות של ערביי ארץ ישראל, נסוגו הבריטים מההתחייבות שלהם ליהודים כדי לנסות לפתור את הסכסוך, ולפייס את הערבים ולהשיג פשרה בין שני הצדדים.

• מעלייה פתוחה - למכסות (סרטיפיקטים) ולספרים לבנים

ספר לבן = מסמך בריטי רשמי.

הבריטים פרסמו אחרי כל גל אלימות "ספר לבן". הספרים הלבנים ביטאו את נסיגת הבריטים מהבטחותיהם ליהודים. למה עשו זאת? כדי לנסות לפייס את הערבים ולהשתלט על האלימות שהפגינו

בספרים הלבנים ניתן לראות שלוש הגבלות עיקריות:

1. **הגבלה על עלייה יהודית:** הבריטים התחילו להגביל את העלייה היהודית ונתנו רק מכסות מצומצמות של אישורי עליה (סרטיפיקטים).
2. **איסור על הקמת התיישבות יהודית חדשה:** הבריטים חוקקו חוקים שמגבילים את ההתיישבות היהודית ומצמצמים את השטח שהבטיחו ליהודים בהתחלה.

הספר הלבן של צ'רצ'יל - הספר הלבן הראשון (1922)

- הבריטים מצמצמים את השטח של הבית הלאומי עליו דובר בכתב המנדט
- הבריטים מצדיקים את צורך של העלייה היהודית, אבל מגבילים אותה בהתאם לתנאים הכלכליים בארץ_וכושר הקליטה של האוכלוסייה היהודית

הספר הלבן של פאספילד - הספר הלבן השני (1930)

- הוגבלה התפתחות הבית הלאומי היהודי כמעט לחלוטין
- הגבלת העלייה היהודית בהתאם לכושר הקליטה הכללי (ולא רק היהודי כמו בספר של צ'רצ'יל). כושר קליטה = מצב התעסוקה בקרב כלל האוכלוסייה בארץ ישראל.
- **תוצאות:** זו הייתה נסיגה של ממש מההתחייבויות של בריטניה בכתב המנדט ואישי ציבור יהודים ובריטים התקוממו נגדו, ואפילו טענו שהוא בלתי חוקי. בסוף, בשנת 1931 שלח ראש ממשלת בריטניה מקדונלד, איגרת לחיין ויצמן, שם חזר מההצהרות שנכתבו בספר הלבן, והבטיח שבריטניה לא תיסוג מהתחייבויותיה בכתב המנדט.

ועדת פיל (1937) - תוכנית החלוקה:

כשפרץ המרד הגדול, הבריטים שלחו לארץ וועדה שהמטרה שלה הייתה להשיג שקט בארץ ולהגיע לפשרה כלשהי. **מסקנות הוועדה:**

- הוצע לחלק את הארץ לשתי מדינות - יהודית וערבית ולהשאיר בה אזור מנדט בריטי. רוב שטחי הארץ יינתנו לערבים, חלק קטן ליהודים, ואזור קטן באמצע - מירושלים עד יפו, ישאר לבריטים (כדי לשמור על המקומות הקדושים לכל הדתות).
- עד להקמת שתי מדינות אלה צריך להקפיא כמעט לחלוטין את התפתחות הבית הלאומי יהודי

ביישוב היהודי התלבטו אם לתמוך או להתנגד לתוכנית החלוקה.

- **המתנגדים לתוכנית:** (1) טענו שהמדינה שהוצעה ליהודים קטנה מאוד ויש בה ויתור על חלקים נרחבים בארץ ישראל (2) כל וויתור על חלק מארץ הקודש הוא כפירה בארץ ועוון גדול. **אישים בולטים:** זאב ז'בוטינסקי, הרב יעקב משה חרל"פ
- **התומכים בתוכנית החלוקה:** ראשי היישוב היהודי והתנועה הציונית תמכו בעיקרון בתוכנית החלוקה אבל גם רצו לנהל משא ומתן עם הבריטים על הגדלת השטח שיוקצה למדינה היהודית. לטענתם, (1) אחרי שנים כה רבות לציפייה למדינה משלנו, לפחות עדיף שתהיה מדינה מאשר להישאר בלי כלום. (2) בגלל מצב היהודים באירופה והסכנה הגדולה שנשקפה להם, העדיפו שיהיה מקום לקלוט את אותם יהודים, גם אם זה מקום קטן. **אישים בולטים:** חיים ויצמן, דוד בן גוריון.

ביישוב הערבי: דחו את ההצעה הזו כמו כל הצעה אחרת של הבריטים.

אחרי ועידת פיל, היו עוד 2 וועדות - **וועדת וודהד**, **וועידת השולחן העגול**. הבריטים כל הזמן ניסו לרצות את הערבים והציעו להם עוד ועוד שטחים אבל הערבים לא הסכימו לכולם. בגלל שבאותו זמן המצב בעולם היה ממש קשה, בריטניה ניסתה לרצות ולהשתיק את הערבים ופרסמה את הספר הלבן השלישי.

הספר הלבן של מקדונלד - הספר הלבן השלישי (1939):

- הקמת מדינה מעורבת זו לאומית - יהודית וערבית שבה 2/3 ערבים.
- הגבלת עלייה יהודית למשך 5 שנים - כך שהיהודים יוכלו להיות רק עד 30% מהאוכלוסייה בארץ, כלומר, הסכימו שרק 75,000 יהודים נוספים יעלו לארץ. לאחר מכן העלייה היהודית תימשך רק אם הערבים יסכימו לכך.
- רכישת אדמות של ערבים ע"י יהודים תיאסר באזורים מסויימים ותוגבל באזורים אחרים.

3. השפעות העימות על היישוב היהודי

היהודים הבינו שהם לא יכולים להסתמך על אחרים שיגנו עליהם. הנהגת היישוב החלה לארגן כח מגן, שהורכב מארגונים שונים. בין הארגונים האלו היו ויכוחים רציניים על הדרך הנכונה להתייחס להתנגדות הערבית לבניית הבית הלאומי בארץ ישראל, ולאידך יש להגיב להתקפות שלהם.

המלצות

מתי הוקם: 1920,

סיבה להקמה: מאורעות תר"פ.

מי הקים? מפלגת אחדות העבודה

מפקדים מוכרים: יצחק שדה, אורד וינגייט

הגדרה: ארגון כלל ארצי שמטרתו לספק הגנה לכל היישוב היהודי, שכולם יכולים להצטרף אליו בלי אפליה על רקע שיוך פוליטי, מעמדי, כלכלי או מגדרי.

פעולות: בהתחלה רק הגנו על היישובים היהודים שהותקפו, בלי התקפות יזומות. רק אחרי המרד הערבי, החלו לתקוף את הערבים.

אופי הארגון: דומה לצבא מאורגן ומורכב.

היחס של הבריטים לארגון: הבריטים ראו בו ארגון לא חוקי ולכן רוב השנים הוא פעל במחתרת (בסוד). רק כשפרץ המרד הערבי הבריטים הכירו בו כי היה להם אינטרס שהיהודים יעזרו להם להשתלט על המרד. בשלב זה הוקמו יחידות מיוחדות של ההגנה בשיתוף עם הבריטים.

היקף הארגון: לאורך כל תקופת המנדט היה הארגון הגדול ביותר, שבסוף הפך לצה"ל לאחר שהקימו את המדינה.

האצ"ל (ארגון צבאי לאומי)

מתי הוקם? 1931

סיבת הקמה: בתוך "ההגנה" היו מחלוקות איך צריך לנהוג כלפי הערבים והבריטים ולכן חלק מחברי ההגנה פרשו והקימו את ארגון האצ"ל.

מפקדים מוכרים: זאב ז'בוטינסקי, דוד רוזיאל

אידיאולוגיה: על כח יש להשיב בכח. רק כך ניתן להקים מדינה חזקה ועצמאית ולהגן על היישוב היהודי. לטענתם ההגנה יותר מידי משתפים פעולה עם הבריטים ומבליגים יותר מידי על התקפות הערבים.

פעולות: התקפה ונקמה על פגיעות הערבים.

הוויכוח בעלמאנה כיצד יש להתייחס להתנגדות של ערביי ישראל למבניית הבית הלאומי
יהודי

האם הסיבה להתנגדות הערבית היא כלכלית או לאומית?

- ✓ אלו שחשבו שההתנגדות היא בגלל שהערבים מפחדים להיפגע **כלכלית**, חשבו שהדרך להסיר את ההתנגדות היא להבטיח להם שהזכויות שלהם ישמרו גם תחת שלטון יהודי ושגם הם יהנו מהפריחה של היישוב היהודי.
- ✓ אלו שחשבו שההתנגדות של הערבים היא בעיקר **לאומית**- כלומר, רוצים את המדינה לעצמם, חשבו שאפשר להסיר את ההתנגדות רק על ידי הפגנת נחישות לממש את זכותנו על ארץ ישראל תוך הבטחה ליחס הוגן לערבים במדינה שתקום ובה יחיו כמיעוט.

האויב של האצ"ל והבלגה:

השאלה עלתה בעקבות המרד הערבי הגדול- מה עדיף? הבלגה (פגיעה רק בתוקפים) או תגובה (פגיעה גם במי שלא מעורב)?

- ✓ **אנשי ההגנה צידדו בהבלגה**: טענו שמאבק בצורה של טרור הוא לא מוסרי, שצריך לפגוע רק בתוקפים, וגם, שאם יפגעו באוכלוסייה שאינה חלק מהתוקפים, בריטניה ומדינות נוספות בעולם יפסיקו לתמוך בתנועה הציונית והיחסים בין היהודים לערבים יתדרדרו עוד יותר.
- ✓ **אנשי האצ"ל צידדו בתגובה**: לא משנה איך- צריך לנקום. גם אם זה נחשב טרור ומי שנפגע זה לא רק התוקפים. רק כך הערבים ירתעו מלפגוע ביהודים. אם יבליגו, זו תהיה פגיעה בכבוד הלאומי, והיהודים יחשבו כחלשים שאינם יכולים לנהל מדינה בעצמם.

על"ה

בגלל שהבריטים הגבילו את העלייה, ליהודים לא היתה ברירה והחל משנת 1934 פנה היישוב היהודי לדרך של **העפלה** – **העלאת עולים מעבר למכסות שהתירו הבריטים באופן לא לגאלי (=בלתי חוקי)**.

על ההעפלה לא היתה מחלוקת ביישוב. כולם הסכימו עם זה.

ההעפלה היתה גם דרך הים וגם דרך היבשה. עד מלח"ע השנייה הגיעו כך לארץ 22,000 עולים

"שוב" חומה ומגדל

החל משנת 1936 הוקמו יישובים חדשים רבים בדרך של חומה ומגדל. יישובים אלו הוקמו כמו במבצע צבאי: חומרי הגלם הוכנו מראש, ובעת ההקמה עלו כמה לוחמים צעירים על הקרקע והקימו במהירות רבה, לפעמים תוך יום אחד, את היישוב החדש. בכל יישוב כזה נבנה **מגדל שמירה ומסביבו גדר** שהיו הבסיס להתיישבות במקום. היישובים הוקמו מלכתחילה בסגנון מבוצר כדי להקל על ההתגוננות מפני תקיפות ערבים.

מטרת ההקמה המהירה: לקבוע עובדות בשטח בפני הערבים ולהשיג מיגון עד שיקימו ממש יישוב.

הנהגת היישוב ראתה בהרחבת ההתיישבות היהודית את הגורם שיקבע את גבולות המדינה בעתיד.

4. התערערת מצב היהודים בארצות האיסלאם

בעקבות הסכסוך הערבי יהודי בארץ ישראל מצב היהודים בארצות האיסלאם החמיר מאוד. המופתי חאג' אמין אל חוסייני ביקר ובארצות ערב, הסית נגד הציונות והפיץ תעמולה אנטישמית. בגלל שמדינות ערב החלו להיות מעורבות בסכסוך הארצישראלי, הם התנכלו ליהודים שחיו באותן מדינות. ככל שהמדינה היתה יותר מעורבת בסכסוך, ככה היהודים של יותר סבלו עד שבסוף, בשנים הראשונות של מדינת ישראל רוב היהודים בארצות אלו עלו ארצה.

אירועים שחשוב להכיר:

1. **הקונגרס הפאן איסלאמי (פאן = בעד איחוד): מתי? 1931. איפה? בירושלים. מי השתתף?**
נציגים רבים מארצות ערב. **תוצאות?** (א) גרם להתנגדות לפעילות ציונית של יהודים בארצות ערב וצפון אפריקה (ב) ארצות ערב שולחות חיילים לסייע לערביי ישראל, כמו למשל עיראק ששלחה חיילים לסייע לערביי ישראל בזמן המרד הגדול.
2. **וועידת השולחן העגול 1939:** מי שזימן את הוועדה היתה **בריטניה**. בוועדה **השתתפו:** נציגי היישוב היהודי בא"י, נציגי היישוב הערבי בא"י, ונציגים של 5 מדינות ערב: עיראק, אמירויות עבר הירדן, סעודיה תימן ומצרים. **משמעות:** הכרה רשמית של בריטניה במעורבות של ארצות ערב שנושא ארץ ישראל + צעד משמעותי לקראת יצירת סכסוך מקיף בין יהודי א"י לבין מדינות ערב.
3. **הפרהוד (פרעות): מתי? חג השבועות 1941. איפה? עיראק מה קרה? חאג' אמין אל חוסייני עודד פרעות ביהודים ונרצחו שם 179 יהודים. רבים אחרים נפגעו. תוצאות:** רובה המוחלט של הקהילה עלה ארצה עם קום מדינת ישראל **משמעות:** האירוע מסמל את התערערות מצב הקהילות היהודיות בכל ארצות האיסלאם.

חלק 3: היישוב היהודי בארץ ישראל במלחמת העולם השנייה

(1) הדיאלוג בין נאצי גרמניה והשואה:

כשפרצה מלחמת העולם השנייה ב-1.9.1939, הגיעו לארץ שמועות על הפגיעה הקשה היהודים ע"י גרמניה הנאצית. המצב הזה העמיד את היישוב היהודי בפני **דילמה**: כיצד יש לנהוג עכשיו כלפי השלטון הבריטי?

- **מצד אחד**: קצת לפני שפרצה המלחמה בריטניה פרסמה את **הספר הלבן השלישי**, שבעצם ביטל את ההבטחה לבנין בית לאומי לעם היהודי- העלייה וקניית הקרקעות הוגבלו מאוד.
- **מצד שני**: הבריטים נלחמו בנאצים וזו היתה התקווה להציל את יהודי אירופה.

טענות בעד שיתוף פעולה עם הבריטים

1. צריך לשתף פעולה עם הבריטים ולעזור להם במלחמה כי יש להם אינטרס משותף נגד הנאצים
2. אם ילחמו בבריטים זה יכול לעכב את הצלת מיליוני היהודים מגורל מר
3. שיתוף פעולה עם הבריטים יאפשר ליישוב היהודי בארץ ישראל לעשות יותר פעולות למען יהודי אירופה
4. אם היישוב היהודי ישתף פעולה עם בריטניה, אחרי שתסתיים המלחמה אולי הבריטים יבטלו את הספר הלבן ויתנו הטבות ליהודים שעזרו להם כאות תודה על הנאמנות שלהם והעזרה במלחמה

טענות נגד שיתוף הפעולה עם הבריטים:

1. צריך להילחם בבריטניה כל עוד הספר הלבן לא בוטל
2. הפסקת הפעולות נגד הבריטים שפוגעים בהתפתחות היישוב היהודי בארץ, יכולה להביא לפגיעה קשה בסיכויים להקמת מדינה יהודית, שהיא שובה להצלת היהודים בעולם כולו

רוב היישוב היהודי ומוסדותיו היו **בעד** שיתוף פעולה עם הבריטים נגד הנאצים, והפסיקו לפעול נגד הבריטים באופן ישיר. עם זאת, עדיין נאבקו בבריטים בכל מה שהיה קשור להגבלות על העלייה ועל ההתיישבות.

(2) עיתוף הפעולה עם הבריטים:

• התגייסות לצבא הבריטי והקמת הבריגדה היהודית

כ-40,000 יהודים מארץ ישראל התגייסו בהתנדבות לצבא הבריטי אפילו שהרבה קשיים היו כרוכים בכך (חשש שהישוב היהודי בארץ ישאר ללא הגנה מפני הערבים, עזיבת המשפחה, התרחקות מא"י, קושי לשמור על אורח חיים דתי בצבא הבריטי ועוד). ב-1942 המוסדות הלאומיים של היישוב הכריזו על גיוס חובה לרווקים בגילאי 20-30. היו גם נשים יהודיות שהתגייסו לצבא הבריטי.

דוגמה:

*****צנחנים ארץ ישראלים:** צנחו ברחבי אירופה כדי לנסות להשיג מידע מודיעיני. חלקם נתפסו והוצאו להורג ע"י הנאצים. מבחינה סמלית היה להם עבור היישוב משמעות רבה: מופת לנכונותו של היישוב להקריב מעצמו למען אחיו שבגולה. דוגמה בולטת היא **חנה סנש** שהתנדבה לצבא הבריטי, צנחה, נתפסה, עונתה, והוצאה להורג.

הקמת הבריגדה היהודית:

המתנדבים היהודים השתלבו בכל מיני יחידות בצבא הבריטי, אבל הנהגת היישוב רצתה להקים גדוד עברי יהודי נפרד שילחם עם הבריטים. בהתחלה הבריטים סרבו, אבל לקראת סוף המלחמה בשנת 1944, בגלל שהיו הרבה מתנדבים יהודים וגם בגלל הסבל המיוחד של היהודים במלחמה הזו, הוקם גדוד יהודי שנקרא **הבריגדה היהודית, החי"ל (חטיבה יהודית לוחמת)**. הבריגדה היהודית השתתפה בכיבוש צפון איטליה והסבה גאווה רבה ליישוב היהודי.

חשיבות ההתגייסות לצבא הבריטי:

רבים ממפקדי צה"ל (העתיד) רכשו את הניסיון הצבאי שלהם בגלל השירות בצבא הבריטי.

• סיום האחריות לבריטניה וללוחמת:

רקע: מי ששלט באזור סוריה ולבנון היתה צרפת (במנדט- זוכרים??), וצרפת, בזמן מלחמת העולם השנייה נשלטה ע"י גרמניה הנאצית. מה שאומר שהנאצים היו מאוד קרובים לארץ ישראל, ערביי ישראל תמכו בהם, ובגלל זה, גם היהודים וגם הבריטים פחדו שהנאצים יגיעו לארץ ישראל ויצליחו לכבוש אותה. לכן, היהודים והבריטים החליטו לשתף פעולה.

הקמת הפלמ"ח (פלוגות מחץ):

הפלמ"ח היה הכח הצבאי הסדיר של **ההגנה**, והוא הוקם בשיתוף פעולה עם הבריטים. ***המשמעות:** עד אז, ההגנה היה ארגון לא חוקי. מאז שהקימו את הפלמ"ח הבריטים הכירו בו באופן רשמי, ואף מימנו חלק מהפעילות שלו.

***הייעוד של הפלמ"ח:**

- (1) להתכונן להגנה על היישוב היהודי במקרה של כיבוש גרמני
- (2) לסייע לבריטים במלחמה נגד האויב הגרמני.

*דוגמה לפעולה של הפלמ"ח: כ"ג יורדי הסירה: בשנת 1941 יצאו 23 לוחמי פלמ"ח לפעולת חבלה בלבנון. כל הלוחמים, יחד עם קצין בריטי נעלמו ועד היום לא ידוע מה עלה בגורלם.

הסיוע של האצ"ל:

גם האצ"ל התגייס לסייע לבריטניה במלחמה. חברים באצ"ל התגייסו לצבא הבריטי, והארגון עצמו יצא לפעולות בשירות הצבא הבריטי. לדוגמה: ב-1941 יצא כח של האצ"ל לפעילות מבצעית נגד כוחות פרו-נאציים בעיראק. בפועל זו נהרג דוד רזיאל מפקד האצ"ל.

(3) המאבק בבריטים:

רוב היישוב היהודי נאבק בבריטים, רק בתחומים שלא פגעו ישירות בלחימה של בריטניה נגד הגרמנים. על מה כן נאבקו? על העלייה לארץ וההתיישבות. וגם זה- לא באמצעות נשק חס. עם זאת, היתה קבוצה קטנה שדווקא כן האמינה בהמשך המאבק המזויין נגד הבריטים ולכן המשיכו להילחם בהם.

• המאבק בהגבלות על העלייה:

לפני המלחמה הוגבלה העלייה היהודית במכסות. גם בזמן המלחמה, כשכבר ידעו שרוצחים יהודים, הבריטים המשיכו להגביל את עליית היהודים לארץ, וכך מנעה את הסיכוי האחרון שלהם להינצל.

מוסדות היישוב היהודי התגייסו להצלת יהודים מאירופה באמצעות עלייה בלתי חוקית- העפלה. גם כשכבר הגיעו לחופי הארץ ספינות הבריטים ניסו למנוע מהן כניסה לארץ ישראל בכל דרך אפשרית. ההעפלה המשיכה למרות זאת, לכל אורך שנות המלחמה, אבל בהיקף מצומצם. סה"כ עלו לארץ בהעפלה בתקופה זו כ-17 אלף יהודים ב-25 אוניות.

דוגמה: האוניה פאטריה היתה אוניית גירוש בריטית שבה ריכזו הבריטים בשנת 1940 מעפילים משלוש אוניות העפלה שנתפסו על ידם. ההגנה, בניסיון לעכב את הגירוש, הטמינה באוניה מטען חבלה, שנועד לגרום לה נזק קל, אבל הפצצה קרעה את דופן האוניה בתחילת ההפלגה, והיא טבעה תוך רבע שעה. 216 מעפילים יחד עם 51 אנשי צוות וחיילים בריטים טבעו מול חופי הארץ.

העלייה מארצות האיסלאם בתקופה זו:

בגלל שהיה כמעט בלתי אפשרי להציל את יהודי אירופה, שליחי התנועה הציונית התמקדו בסיוע לעלייה מארצות האיסלאם. רוב המעפילים הגיעו מסוריה, לבנון עירק ולוב. המעפילים מאירופה נתקלו בקשיים רק כשהגיעו לחופי ארץ ישראל, אלו מארצות האיסלאם לעומת זאת, נתקלו בקשיים עם היציאה לכיוון הארץ, כי בחלק גדול ממדינות אלו היתה נוכחות בריטית, וגם החברה המקומית התנגדה ליציאת היהודים לכיוון ארץ ישראל- לכן, ההעפלה התארגנה בצורה מחתרתית וחשאית, והמעפילים יצאו בקבוצות קטנות. הצליחו לצאת בדרך זו רק כמה אלפים בודדים. המעפילים הגיעו בדרך כלל דרך היבשה, ובשונה מהמעפילים באירופה, רובם הצליחו לעבור את הגבול בשלום ולהיכנס לארץ ישראל.

• המאבק בהגבלות על ההתיישבות:

גם בתחום ההתיישבות הישוב היהודי המשיך להתרחב תוך התעלמות מההגבלות הבריטיות. בשבוע שאחרי הספר הלבן השלישי הוקמו 7 ישובים חדשים ועוד 9 עד סוף שנת 1939. בתקופת מלחמת העולם השנייה הוקמו למעלה מ-50 ישובים חדשים, נרכשו קרקעות והוקמו ישובים בצפון ובדרום כדי להרחיב את שטח ההתיישבות היהודית, גם באזורים שלא נכללו בשטח שיועד להקמת המדינה היהודית ונאסר על יהודים להתיישב בו.

• המאבק המלווין נגד השלטון הבריטי: ** הלח"י (לוחמי חירות ישראל)

הפסקת המאבק המזויין של האצ"ל בבריטים בתקופת מלחמת העולם השנייה, הוביל לכך שבשנת 1940 קבוצה קטנה בראשות **אברהם שטרן** פרשה ממנו והקימה את **הלח"י**.

אנשי הלח"י האמינו שצריך להמשיך להילחם בבריטים בעד הקמת מדינה יהודית, בלי קשר למלחמה נגד הגרמנים. אנשי הלח"י התנקשו באנשי ממשל בריטים וביצעו פעולות טרור נגד הבריטים ונגד הערבים.

אנשי הלח"י ביצעו פעולות נועזות ומסוכנות. הם הצליחו לפגוע באנשי ממשל בריטים, פגע גם באוכלוסייה אזרחית של ערביי ישראל, ואפילו שדד בנקים כדי לממן את פעילות הארגון.

לא כולם ביישוב הסכימו אם האופן שבו פעל ארגון הלח"י, ורק בשנת 1980 הכירה מדינת ישראל בתרומתו של הלח"י להקמת המדינה, והעניקה לחברי המחתרת את "אות הלח"י".

רוב היישוב היהודי התנגד לדרך פעולתו של הלח"י בטענה שהיא פוגעת:

1. **במאמץ המלחמתי של בריטניה במחלמה נגד גרמניה** - האויבת הגדולה של העם היהודי
2. **ביחסיו של היישוב עם בריטניה**, מה שלא ישאיר סיכוי להקמת מדינה יהודית ויגרום לבריטים להתייחס לכל היהודים בתקיפות ובחוסר שיתוף פעולה, כחבורה של טרוריסטים
3. **בדעת הקהל העולמית** - עדיף שהעולם יראה את היישוב היהודי המבליג והמתון אל מול הטרור הערבי, כדי שיאמין שראוי להעניק לו מדינה.
4. **במוסר**, בגלל שרוב היישוב האמין שאין לפגוע בחפים מפשע, שלא מעורבים בצורה ישירה בפגיעה ביהודים, גם לא כדי לקדם את התפתחותו של היישוב ולהגן עליו טוב יותר.

בשנת 1942, הבריטים הגרו את אברהם שטרן והרגו או כלאו את כל ההנהגה של הלח"י.

** האצ"ל

בשנת 1943 התמנה **מנחם בגין** למפקד האצ"ל וזאת לאחר תקופה קשה שהיתה לאצל שאיבד כמה ממפקדיו החשובים (ז'בוטינסקי, ורזיאל). מאז נפתחה תקופה חדשה בתולדות האצ"ל. בגין היתה תקיף, והתנגד להבלגה ולשיתוף הפעולה עם הבריטים. ב-1944 לקראת סוף המלחמה, החל גם האצ"ל בפעולות נגד הבריטים. האצ"ל תקף מוסדות בריטים מרכזיים, אז ניסה להימנע מפגיעה בחיי אדם.

חלק ה: מדינת בדרך - היישוב היהודי בארץ ישראל

1945-1947

כיצד תרם מאבק היישוב היהודי במדיניות הבריטית לסיוס המוניטן הבריטי על ארץ ישראל?

(א) המאבק בהתיישבות:

בוועדת פיל הוצעה תוכנית חלוקת הארץ לשתי מדינות, כאשר למדינה היהודית הוצע רק 17% מהשטח. מה שעשו ביישוב היהודי- ניסו להגדיל את שטח ההתיישבות היהודי והקימו הרבה ישובים קטנים כמו בסגנון "חומה ומגדל" במטרה לקבוע עובדות בשטח, כדי שאם עוד פעם תעלה הצעה לתוכנית חלוקה- אז הבריטים יתחשבו בשטח ההתיישבות היהודי הנרחב. **דוגמה:** בגוש עציון התחילה ההתיישבות בזמן מלחמת העולם השנייה והקימו הרבה ישובים כמו עין צורים ומשואות יצחק.

(ב) המאבק על הסלייה - ההעפלה:

מאירופה:

לאחר מלחמת העולם השנייה היו כ-250,000 יהודים עקורים (ניצולי שואה) שסרבו לחזור לבתים שלהם באירופה ורצו לעלות לישראל. בגלל שהבריטים המשיכו במדיניות הספר הלבן והגבילו את העלייה לארץ במכסות, היישוב היהודי החליט לסייע לעקורים לעלות גם בדרך לא חוקית ע"י אוניות העפלה. מסוף מלחמת העולם השנייה ועד קום המדינה ניסו לעלות לארץ 70,000 מעפילים. **הבריטים ניסו למנוע מהם לעלות בכל כוחם בדרכים**

הבאות:

1. הפעילו מערך מודיעיני לאיתור אוניות לפני שיצאו לדרך ופנו לרשויות השלטון במדינות היציאה של המעפילים כדי שימנעו מהם לצאת
2. אוניות קרב ומטוסים חיפשו ספינות מעפילים כדי למנוע מהן להיכנס לארץ
3. אוניות שהצליחו להגיע לחופי הארץ הותקפו ע"י הבריטים בנשק
4. הבריטים העבירו את המעפילים שתפסו למחנות מעצר בעתלית או מחוץ לישראל (בעיקר בקפריסין שגם היתה בשליטה בריטית)
5. החזירו אניות מעפילים לאירופה

בסופו של דבר רק 2500 מעפילים הצליחו להיכנס לארץ.

התוצאה של מאבק הבריטים בהעפלה:

**התדמית המוסרית שהיתה לבריטים נפגעה בגלל שבעצם מנעו מניצולי שואה שלא היה להם לאן ללכת להגיע לארץ ישראל.

**הבעיה של הפליטים היהודים עלתה לסדר היום העולמי

**כל זה קידם את רעיון המדינה היהודית

מאמצות האיסלאם:

במקביל להעפלה מאירופה, נמשכה גם ההעפלה מארצות האיסלאם, אבל פחות מבעבר כי היישוב היהודי העדיף לסייע לניצולי השואה מאירופה. בנוסף, המדינות המוסלמיות הערימו קשיים על היהודים לצאת לישראל, וגם המאבק הבריטי בעלייה היהודית הקשה על העליה. בשנים 1945-1948 עיקר ההעפלה היתה מארצות צפון אפריקה- 1,200 מעפילים הגיעו דרך הים לארץ.

(ג) המאבק הבריטי - תולדת המרי העברי לפירוק

בתקופת מלחמת העולם השנייה, היישוב היהודי ברובו לא רצה להיאבק מאבק צבאי בבריטים, כי הם קיוו ששיתוף פעולה עם הבריטים יבטל את הספר הלבן השלישי. המלחמה הסתיימה, וזה לא קרה.⁴

בגלל האכזבה מכך שבריטניה לא שינתה את המדיניות שלה כלפי היהודים ולא ביטלה את הספר הלבן, ההגנה, האצ"ל והלח"י התאגדו יחד לתקופה של 10 חודשים (מאוקטובר 1945 ועד אוגוסט 1946), והאיחוד ביניהם נקרא **תנועת המרי העברי**.

חשיבות: כל הפעולות של תנועת המרי היו כפופות לסוכנות היהודית, כך שבפעם הראשונה כולם כולל האצ"ל והלח"י נשמעו להנהגת היישוב.

פעולות תנועת המרי:

1. תנועת המרי העברי לחמה בצורה תקיפה נגד הבריטים
2. פעלה כדי לסייע להעפלה (דוגמה: שחררה 200 מעפילים שנכלאו במחנה מעצר בעתלית)
3. פעלה כדי להקשות על חייהם של הבריטים בארץ –

○ **ליל הרכבות**- תנועת המרי שיבשה את פעילות הרכבות ע"י חבלות במסילות הברזל בלמעלה מ-150 מקומות

○ **ליל הגשרים**- הפלמ"ח התקיף בבת אחת 11 גשרים שחיברו בין ארץ ישראל לארצות השכנות)

הפעולות האלה הקשו על חיי הבריטים והם החליטו לפעול ביד קשה כדי להפסיק אותן. **השבת השחורה (29.6.1946):** הבריטים פשטו על משרדי הסוכנות היהודית, החרימו מסמכים, עצרו מנהיגים רבים ממנהיגי היישוב בבתיים, חיפשו והחרימו מחסני נשק.

פירוק תנועת המרי העברי:

כתגובה לאירועי השבת השחורה, האצ"ל החדיר חומר נפץ למלון המלך דוד בירושלים. בעקבות הפיצוץ נהרגו 91 איש- בריטים ערבים ויהודים. הנהגת היישוב נבהלה מתוצאות הפעולה גינתה את האירוע ופרקה את תנועת המרי העברי.

מה קרה לאחר הפירוק?

⁴ שימו לב: התנועה היחידה שהמשיכה כל הזמן להילחם בבריטים גם בתקופת מלחמת העולם השנייה ואף הוקמה למטרה זו היתה הלח"י.

כל ארגון החליט לפעול לפי מדיניותו : ההגנה נשמעה להנהגת היישוב, והאצ"ל והלח"י עשו מה שרצו ולא היו כפופים להנהגת היישוב.

- **המאבק של ההגנה** בבריטים נקרא **מאבק צמוד** : כי הוא התמקד רק בתחומים שנפגעו ע"י הספר הלבן- העלייה וההתיישבות. הם המשיכו להעלות עולים בהעפלה בלתי חוקית, ולהרחיב את ההתיישבות היהודית גם לאיזורים אחרים.
- **המאבק של האצ"ל והלח"י** בבריטים נקרא **מאבק רצוף**: האצ"ל והלח"י החריפו את המאבק הצבאי בבריטים- פוצצו מוסדות שלטון בריטים, התנקשו בחייהם של חיילים בריטים ועוד. הבריטים הוציאו להורג את חברי האצ"ל והלח"י שהצליחו לתפוס. 9 חברי אצ"ל ולח"י שנתפסו והוצאו להורג נקרא **עולי הגרדום**.